

Tamás Ágnes

Árpád és az uralkodók metamorfózisai

Magyar művészek festmény-karikatúrái az élclapok hasábjain
(1890–1910)

Bevezetés

A 19–20. század fordulóján a tömegkultúra egyik népszerű műfaja volt az élclap, s ezekbe a magaskultúra részeként számontartott festmények utat találtak. Néhány karikaturista szívesen alakított át bizonyos festményeket gúnyrajzokká, de ezek az alkotók néhány ismert irodalmi műhöz készült illusztrációt is átváltoztattak. Az újragondolt rajzok jelentős része aktuális (politikai) eseményhez kapcsolódott, azokat interpretálta, ezáltal igyekezett a szemlélők véleményét is befolyásolni. Tanulmányomban a képzőművészet és a tömegkultúra e különleges kapcsolódási pontjait vizsgálom az élclapok politikai karikatúrainak példáján keresztül. Az átalakított festmények, illusztrációk alapján készült politikai torzképeket mutatom be négy kiválasztott budapesti élclapból (*Bolond Istók, Borsszem Jankó, Kakas Márton és Üstökös*).¹ A századfordulón többféle humoros sajtóterméket vehettek kézbe az olvasók, s a populáris műfaj ekkor már kiforrott rajzológardával rendelkezett Magyarországon. Az elemzésbe bevontam mind liberális (*Borsszem Jankó*), mind pedig függetlenségi (*Kakas Márton, Bolond Istók, Üstökös*) vicclapokat.² A művek újrafelhasználása, az újraalkotás funkciói állnak érdeklődésem fókuszában, illetve a különböző képzőművészeti alkotások kanonizációja, cirkulációja.

Előzményként érdemes kiemelni, hogy a festmények átalakítása nem tradíciók nélküli, ilyen törekvések már évszázadokkal korábban jelentkeztek. A pastiche például egy olyan festészeti műfajt jelölt a 16. században, amelyben az alkotók különféle reneszánsz mesterek stílusjegyeit másolták, elegyítették. A különböző ismert festmények részleteiből összegyűrt alkotás olcsóbb volt, mint az eredeti, illetve eladni is könnyebb volt azokat, mint az új szerző originalitásra törekvő művét. Ezek nem egyszerűen egy-egy kép másolatát jelentették, az ismerős elemek szerepe pedig kiemelkedő: eladták az alkotást. Nem csak világi témák esetében dívott a műfaj: festettek szentképeket is egy-egy híres alkotó stílusában, mivel ezekre volt kereslet, de nem mindenki engedhette meg magának, hogy eredeti

¹ Nem kizárólag ezek a lapok közöltek ilyen típusú karikatúrákat, de ezek országosan terjesztett, nagyobb példányszámú élclapok voltak.

² Az élclapokról részletesebben ld. BUZINKAY Géza, *Borsszem Jankó és társai, Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében*, Bp., Corvina, 1983; TAMÁS Ágnes, *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*, Pozsony, Kalligram, 2014.

képet birtokoljon.³ Míg ezek a másolatok nem bírnak kritikai éllel, a festmények és illusztrációk karikatúraváltozatai – amelyeknél az ismerőség szintén központi elem – már rendelkezhetnek azzal. Tanulságos lehet utalni arra is, hogy a vizsgált időszakban a paródia szintén népszerű műfaj volt, és a 19. század folyamán „imitációból kritikai élű fegyver”-ré vált,⁴ ahogy a festményeket átalakító torzképek is, azaz párhuzamosan zajló folyamatokat figyelhetünk meg a képzőművészet egy speciális ágában és a szórakoztató irodalomban.

Továbbá a másolás – többek között a 19. századi ismert francia festő, Eugène Delacroix szerint – a festők tanulási folyamatának szerves része volt, így talán nem véletlen, hogy a festőként is dolgozó karikaturisták alkalmazták szívesen az átdolgozásokat: „Másolás. Ez volt úgyszólván minden művész iskolája. Mindekelőtt úgy megtanulta mesterének festésmódját, ahogyan az inas megtanul egy kést elkészíteni, anélkül, hogy bármilyen eredetiségre is törekednék. Aztán lemásolt mindent, ami csak egykorú, vagy régebbi művészek alkotásai közül keze ügyébe került.”⁵ Az újragondolt karikatúrák esetében, noha a festmény másolásából indulhatunk ki, nem állíthatjuk, hogy azok nem törekedtek originalitásra: új, aktualizált üzenetet akartak közvetíteni ismert formavilág segítségével úgy, hogy az eredeti mű ismerete plusz mondanivalóval egészítette ki a karikatúra jelentését.

A 19. század második felének másik jellemző vonása a többszörös reprodukció jelenléte: a kiadók – például takarékosági okokból –, ha már elkészült egy metszet az egyik képes újságjuk vagy kalendáriumuk számára, azt – akár évek múlva – ismét felhasználták más kiadványukban. Ezzel nagyban hozzájárultak egyes festmények (külföldiek is, mivel a metszetek jó része nem magyarországi lapból származott), történelmi jelenetek és szereplők közgondolkodásba való beágyazódásához.⁶ A művészeti alkotások ismételt élclapokbeli megjelenése – még ha átalakítva is láttak ott napvilágot – szintén támogathatta ezt a folyamatot.

Az analízis kezdőidőpontja, 1890 előtt is felbukkantak képzőművészeti alkotások átértelmezett, újrarajzolt változatai karikatúrákon, de ez a 19. század végére vált visszatérő eszközzé az élclapok hasábjain. Elemzésemben feltárom, hogy mely hazai képzőművészeti alkotásokat vették át a rajzolóknak, és hogyan módosították azokat. Vizsgálom, hogy a többször felbukkanó festmények azonos kontextusban jelentek-e meg ismét. Egy-egy műalkotás magas szintű kanonizációját feltételezhetjük, ha azt karikatúráként is publikálták, de mindenképpen a kortársak által jól ismertnek kellett lennie, mert ellenkező esetben a mű jelentéstartalma nem adott hozzá a karikatúra jelentésrétegeihez. A felhasznált alkotások alapján arra is

³ TARJÁNYI Eszter, *Arany János és a parodisztika hagyomány*, Bp., Universitas, Editio Princeps, 2013, 27.

⁴ *Uo.*, 28. Az irodalomtudományban a fordulópontot a romantika szemléletével magyarázza, amelyben az eredetiség kulcsfontosságú. *Uo.*, 29.

⁵ *Delacroix naplója*, ford. és a bev. írta Bárdos Arthur, Bp., Officina, 1942, 116.

⁶ Erről részletesen ld. RÉVÉSZ Emese, *A sajtókép mint kereskedelmi termék – az abszolutizmus kori illusztrált folyóiratok példáján = Magyar Könyvszemle*, 125(2009), 409–436.

következtethetünk, hogy melyeket tartották a kortárs karikaturisták annyira ismertnek, hogy érdemes legyen azok felhasználásával gúnyrajzot készíteni.

Tanulmányomban már csupán a terjedelmi korlátok miatt sem eshet szó minden újragondolt, magyar művész által készített festmény karikatúraváltozatáról. Jelen elemzésbe csak azokat a képeket vontam be a teljesség igénye nélkül, amelyek fő témáját az uralkodók tettei vagy személyük adta, illetve amelyeken a 19. század végén, a 20. század elején – a millenniumot követően – igen népszerű honfoglaló vezér, a magyar királyok őseinek tekintett Árpád a főszereplő.⁷ Írásomban kizárólag politikai karikatúrákkal foglalkozom. A rajzolóknak szabadon variálták az alakokat: a karikatúrákon, élclapokbeli képeken van, amikor egy másik szereplő helyére került a vezető, míg máskor az eredetin szereplő vezért cserélték le valamely politikai szereplőre. Mint látni fogjuk, ez utóbbi a gyakoribb módozat a korpuszban.

A gúnyrajzokat az eredeti festményen felbukkanó uralkodók személyének előfordulása szerint csoportosítottam, arra is keresve a választ, hogy mely műalkotásokat milyen politikai ügyek, viták ábrázolására használták fel. Amennyiben az alkotás témája és a gúnyképen megjelenő esemény szorosan összekapcsolódott, feltételezhetjük, hogy a rajz mozgósító ereje is nagyobb volt. Néhány mű több témához kapcsolódóan is ihletet adott a rajzolóknak, így több szereplőre cseréltek ki egy-egy festménybeli Árpád vezért vagy királyt.

Az ős: Árpád mint szimbólum

Árpád az egyik legkorábbi vezető, aki festmények főszereplője, ami lehetőséget adott arra, hogy egyes vezető politikusokra cseréljék karakterét a karikatúrákon.⁸ A rajzok azonban nem mindig pozitív színben tüntették fel az „új Árpádokat”, akik szinte kivétel nélkül belpolitikai szereplők, ami azt mutatja, hogy a honfoglaló vezér figurája alkalmas volt a vezető szerep megjelenítésére. Alakja tipikusan a millennium időszakában népszerű e tematikában, de néhány későbbi példát is találhatunk.

Árpád egyes vonásai az 1890-es évekre már kanonizálódtak: grafikai alkotások, de még a színházi jelmezek készítői is már évtizedekkel korábban ügyeltek arra, hogy a honfoglaló vezér jól felismerhető legyen.⁹ Árpád pajzsra emelését Kovács

⁷ Másik szempont alapján válogatott karikatúrák elemzését ld. TAMÁS Ágnes, *Festmények metamorfózisai budapesti karikatúrákon (1890–1910)* = *Századok*, 157(2023), 4, 761–788.

⁸ Álmos akkor kapott szerepet, amikor a vérszerződés jelenetét alkották újra. Többször is megrajzolták a híres eskütelét jelenetét, a vérszerződés megjelenítése azonban csak egy esetben kapcsolódott szorosan Székely Bertalan festményéhez. Ez az ábrázolás a fővárosi belső politikai eseményeket tematizálja. *Bolond Istók*, 1906. november 4., 5.

⁹ SZALISZNYÓ Lilla, *Egy alkalmi színmű mediális meghatározottságának vizsgálata, Az Árpád ébredése ősbemutatójának ismeretlen jelmezjegyzéke* = „Vendégek közt vendég”, *Poétikai örökség és szövegahagyomány, Vörösmarty az ezredforduló után*, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán,

Mihály festményéről már a millennium előtti években megismerhették az olvasók,¹⁰ de az ezredéves kiállítás hivatalos plakátján is a Kovácsnál látható elemek tűnnek fel. Az átalakított változatok megszületésekor már igen népszerű alkotásról tudósíthatunk: Kovács „nevét a magyar közönség is széles körben ismeri, mert »Árpád fejedelemmé emeltetése« című festményének mása elterjedt az egész országban és nagyon sok magyar háznál ott lehet látni a falon”.¹¹ A festmény középpontjában Árpád ül egy pajzsra, s több férfi emeli őt a magasba, miközben ő a kardját jobb kezével felfelé tartja.¹² A sokalakos festmény háttérét nem tartották meg a karikatúristák, hanem különböző környezetbe helyezték a pajzsra emelés jelenetét. Sokféle karaktert bújttak Árpád bőrébe, más-más szereplőt gúnyolva ki ezzel a scénárióval. 1894-ben Cserépy Károly Árpád-rajzán Zichy Nándor gróf néppárti honatyát a nemzetiségi (román, szerb, horvát) mozgalmak képviselői emelik pajzsra, választják vezérükké.¹³ A kormánypárti élclap azon gúnyolódik, hogy a néppárti képviselők igyekeznek – a polgári házasság elleni propaganda során – a nem magyar nemzetiségi mozgalmakat céljaiknak megnyerni. Zichy ellen kortársai megfogalmazták azt a vádat, hogy a nemzetiségi mozgalmak követeléseit támogatja, amit viszont a legtöbb ellenzéki és kormánypárti politikus is túlzónak vélt. Ennek alapja az 1893. évi pozsonyi beszéde volt, amikor a gróf azt követelte – helytelenítve a szabadelvű politikai elképzelést, amely az oktatás magyar nyelvűsítését tűzte ki célul –, hogy a nemzetiségi iskolákban és templomokban mindenki használhassa az anyanyelvét.¹⁴ Az Árpád-tematika és a Zichynek tulajdonított vélemény ellentétben áll: a gróf – a *Borsszem Jankó* szerint – a magyarság rovására a nemzetiségi mozgalmaknak tenne engedményeket.

A festmény sokféle felhasználhatóságát mutatja, hogy egy szabadelvű pártbeli Zichy is pózolhatott Árpádként: Zichy Jenő gróf 1895. március 31-én előadást tartott harmadik ázsiai expedíciójának terveiről, amelynek célja a magyarság eredetének kutatása volt oroszországi területeken, azaz tematikailag szorosan kapcsolódott az esemény a honfoglaláshoz. A felolvasáson illusztris vendégek

Balatonfüred, 2020, 360–362; Mikos Éva, *Árpád pajzsa, A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*, Pécs, Bp., L’Harmattan, 2010.

¹⁰ A festmény 1854-ben készült el, eredetijét már nem ismerjük. Rózsa György, „*Árpád emeltetése*” = *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*, szerk. Hofer Tamás, Bp., Néprajzi Múzeum, Balassi, 1996, 35.

¹¹ MASZÁK Hugó, *Kovács Mihály = Vasárnapi Ujság*, 1893. február 19., 129.

¹² Röviden érdemes arra is kitérni, hogy Árpád pajzsra emelése – a kortárs vélekedésekkel szemben – valószínűleg nem fejedelemmé választásához, hanem katonai pozíciójához kapcsolódott (a kazárok elismerték katonai hatalmát), ráadásul nem a magyar szokások szerves részét képező aktus volt a pajzsra emelés. NÉGYESI Lajos, *Árpád pajzsa emelése = Hadtörténelmi Közlemények*, 126(2013), 2, 592.

¹³ *Borsszem Jankó*, 1894. augusztus 5., 1.

¹⁴ Zichy életrajzírója tagadja ezeket a vádakokat, szerinte Zichy támogatta a magyar szupremácia megtartását, azonban vallási-egyházi érdekekre hivatkozva az oktatás és a templomokban elhangzó szövegek nyelve tekintetében valóban pártolta az anyanyelvhasználatot. BONITZ Ferenc, *Gróf Zichy Nándor, Élet- és jellemrajz*, Bp., Szent István Társulat, 1912, 236–237.

vettek részt, így a sajtóban is visszhangra talált, ez adhatta a karikatúra apropóját.¹⁵ Az ellenzéki élclap odaszúrt Zichynek, akit utazó-felfedezőként esernyővel láthatunk: ő ugyan az őshazát keresi (egy turulmadár és egy fa jelképezi ezt), mégis kormánypárti politikus. Az őshaza, a korai magyar történelem említése a millennium előestéjén könnyedén összekapcsolható Arpáddal, így nem véletlen a pajzsra emelés jelenete sem az utazó honatya esetében. Az osztrák–magyar fa tetején a kétfejű sast, a birodalmi szimbólumot láthatjuk, s a fa nem olyan egészséges, mint az ősmagyarokat (akik függetlenek voltak) jelképező növény. Zichyt kivételesen nem férfiak emelik a magasba, hanem két fiatal női alak: Klió (azaz a történelem) és a Nép, akik majd megítélik, hogy mennyire sikeres a gróf expedíciója.¹⁶ Az ellenzéki kép szimbólumhasználata úgy is alkalmassá teszi azt politikai véleménynyilvánításra, befolyásolásra, hogy nem politikai jellegű eseményt rajzolt meg.

1894-ből ismerünk még egy pajzsraemelés-jelenetet, amelyet tévesen Munkácsy Mihálynak tulajdonítottak.¹⁷ Arpádként Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter tündökölt, akit az „egyházpolitikai reform” csülök alakú pajzsára emeltek fel zsidó alakok, s Szilágyi kezében „receptió”-csülköt lendít a magasba kard helyett. Az igazságügyért az ellenzéki humoros sajtóban rendszeresen ábrázolták csülökkel a kezében, s amikor házelnökként szerepelt, akkor például a csengő helyett is csülköt rázott, azaz Szilágyi állandó vizuális jelzője volt ez a húsdarab.¹⁸ A zsidók éltetik a minisztert, de végül leejtik és elzavarják, mert rájönnek, hogy a csülök „nem kóser”, mert sertéshús. A gúnyrajz születésének időszakában a polgári házasság bevezetéséről szóló törvényjavaslatot¹⁹ tárgyalta a Ház (amelyet Szilágyi terjesztett be), míg a zsidó vallás receptiójáról szóló jogszabályt a főrendiház visszautasította, elfogadására csak 1895 májusában került sor. Az antiszemita hangot is megütő *Bolond Istók* azt üzeni, hogy maguk a zsidók – főként azok, akik a vallási hagyományokhoz ragaszkodnak – sem óhajtják vallásuk receptióját.

A millenniumi ünnepek időszakában, amikor a honfoglalás-jelenetek és Árpád-ábrázolások nagy népszerűségnek örvendtek, a *Bolond Istók*ban két pajzsra emelést ábrázoló szcenárió látott napvilágot. Az ünnepek kezdete előtt megjelent, szignó nélküli rajzon szabadelvű politikusok emelik fel a miniszterelnök Bánffy Dezső bárót (1. ábra).²⁰

¹⁵ [N. n.], *Gróf Zichy Jenő a magyar őshazáról* = *Pesti Napló*, 1895. április 2., 8–9.

¹⁶ *Bolond Istók*, 1895. április 7. 6., szignó nélkül.

¹⁷ *Bolond Istók*, 1894. február 25. 3., Homicskó Atanáz.

¹⁸ Ld. még például *Bolond Istók*, 1897. május 23., 3; *Bolond Istók*, 1897. július 11., 3.

¹⁹ 1894. évi 31. törvénycikk a házassági jogról.

²⁰ *Bolond Istók*, 1896. április 5., 3.

1a. ábra. Millenáris feltámadás
(Bolond Istók, 1896. április 5., 3)

1b. ábra. Árpád fejedelemmé emeltetése (Kovács Mihály festménye)
(Vasárnapi Ujság, 1893. február 19., 129)

Az előtérben állnak Thoroczkay Miklós gróf,²¹ Nopcsa Elek kormánypárti képviselők és Pulszky Károly, aki amellet, hogy országgyűlési képviselő, az Országos Képtár igazgatója is volt. Utóbbinak a pajzsára a „del Piombo” felirat és egy összeg, „100.000 f” került, ami egy festményhez kapcsolódó botrányra utal. Pulszky óriási summát, 135 000 frankot fizetett ki 1895-ben egy olyan festményért, amelyet Raffaello Santiénak hitt, de a *Férfiképmás* című művet Raffaello követője, Sebastiano del Piombo festette a 16. században.²² Ráadásul Pulszky nem tudott hiánytalanul elszámolni azokkal az összegekkel, amelyeket a Szépművészeti Múzeum állománygyarapítására kapott. Ezeket évekkel később öccse, a karikatúrán kutyaként ábrázolt, szintén szabadelvű politikus, Pulszky Ágost térítette meg.²³ Hiába az ünnepi hangulat, a millennium időszakában is kormánypárti honatyákhoz

²¹ [N. n.], *Belföld = Pesti Napló*, 1896. március 28., 4.

²² Pulszky ellen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vizsgálatot indított 1896-ban, mivel a múzeum állományának gyarapítására ez a tárca utalt ki Pulszky számára többször nagyobb összegeket. [N. n.], *Pulszky Károly betegsége = Pesti Napló*, 1896. február 5., 8.; [N. n.], *Pulszky Károly ügye = Pesti Napló*, 1896. február 6., 1.

²³ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 11. köt., Bp., Hornyánszky, 1906, 250; Fehér Ildikó, Pulszky Károly, a Szépművészeti Múzeum megálmodója, <https://www.artmagazin.hu/articles/archivum/59cc5b47cc3bb3ea1dcd42b4feed5404> (letöltve: 2022. október 28.).

és intézményvezetőkhez köthető botrányok árnyékolják be a mindennapokat – üzeni az ellenzéki élclap.

Jeney Jenő karikatúráján kivételesen hölgyet emelnek pajzsra kormánypárti és ellenzéki politikusok (Széll Kálmán, Apponyi Albert, Ugron Gábor, Nopcsa).²⁴ A fiatal nő a magyar kultúrát testesíti meg, amelyre rátör a háttérből egy medvén „lovagoló” román fegyveres paraszt, valószínűleg – utalva az orosz kapcsolatokra – vodkával a kezében. A millennium évében az ország az elért tudományos, művészeti és kulturális eredményeket ünnepelte, a magyarság szupremáciáját hirdette. A kép szembeállítja Magyarországot és kultúrája virágzását a nemzetiségi agitációval és erőszakkal, s rámutat arra is, hogy ebben a tekintetben a kormánypárt és az ellenzék azonos platformon állt, bírálták a nemzetiségi mozgalmak – túlzónak tartott – követeléseit.

Ugyanitt, de néhány évvel később szintén Jeney rajzán²⁵ Egán Edét emeli pajzsra Mezei Mór kormánypárti politikus és Falk Miksa, ugyancsak szabadelvű képviselő és a *Pester Lloyd* főszerkesztője, valamint Veigelsberg Leó, a *Pester Lloyd* főszerkesztő-helyettese, azaz a kormánypárti körök és sajtó ünnepli Egán eredményeit. Egán 1898-ban indította útnak a hegyvidéki akciót, amely a rutén lakosság szegénységének a felszámolására törekedett. Ennek kapcsán 1900. február 12-én Munkácson nagyszabású közgyűlést tartottak, megvitatandó, hogy miként lehet kiterjeszteni nagyobb területre is a szolyvai járásban megkezdett programot.²⁶ Február 15-én négyórás beszédben számolt be Egán miniszteri biztos a képviselőházban a projektről, ahol azonban éles kritika érte: munkácsi beszédének végén a galíciai zsidó bevándorlást és a zsidók üzérkedéseit kárhóztatta, ezért antiszemitizmussal vádolták.²⁷ Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek címzett beadványában próbálta tisztázni kijelentéseit, s rögzítette, hogy nem kívánta semelyik felekezet képviselőit megsérteni, aláveti magát a kormánypolitikának. Darányi kijelentette: a hazai zsidó képviselők is egyetértettek azzal, hogy a bevándorlás kapcsán törvénynek kell születnie, illetve a galíciai zsidók üzemeit elítélték ők is.²⁸ A *Pester Lloyd* szintén tudósított Egán beadványáról; a cikk a következő latin szöveggel kezdődik: „Laudabiliter se subjecit” (’Dicséretesen alávetette magát’).²⁹ Minden bizonnyal ez ihlette a karikatúráját. Érdemes kiemelni, hogy az „új Árpádok” a karikatúrákon a honfoglaló vezér attribútumaival nem feltétlenül rendelkeznek: Bánffy kezével szintén kardot lendít a magasba, látható Árpád kócsagtolla és a vállára vetett párdubőr is. Egán sisakján egy jóval kisebb méretű toll díszel, de párdubőrt ő is kapott, a többieket azonban nem ékesítették fel az Árpádra jellemző szimbólumokkal.

²⁴ Bolond Istók, 1896. szeptember 13., 5.

²⁵ Bolond Istók, 1900. február 25., 3.

²⁶ [N. n.], *A hegyvidék nyomorultjai = Pesti Napló*, 1900. február 13., 5.

²⁷ [N. n.], *Az Egan-ügy a képviselőházban = Pesti Napló*, 1900. február 15., 2.

²⁸ [N. n.], *Az Egan-ügy = Pesti Napló*, 1900. február 18., 4.

²⁹ [N. n.], *Budapest, 17. Febr. = Pester Lloyd*, 1900. február 18., 2.

Egy másik ismert Árpád-ábrázolás is karikatúrák készítésére sarkallta a rajzolókat. A Munkácsy Mihály *Honfoglalás*³⁰ című műve alapján készült gúnyképeken a legtöbb változatban szintén egy politikai vezető vette át Árpád helyét. Két ábrázolás esetében ügyelt a karikaturista arra, hogy a kompozíció és a figurák szempontjából nagy legyen a hasonlóság az eredeti festményhez. Mindkettő az egyházpolitikai vitákhoz kapcsolódik, s közvetlenül az után jelent meg, hogy a nagyközönség megismerhette az alkotást Magyarországon is. Összeköti a két gúnyrajzot az is, hogy mindkettőn különféle edényeken olvashatunk olyan feliratokat, amelyek ismét a polgári házasság és a zsidó vallás bevetté nyilvánítása körüli diskussziókra utalnak. Wekerle Sándor miniszterelnök is a festményen szereplő azonos figura helyére került a torzképeken, azonban a rajzok üzenete – a lapok szemléletkülönbségéből következően – eltérő. A *Bolond Istók* zsidókat rajzolt több harcos helyére, sőt Árpád is izraelita. Az ortodox zsidókat a korszakban tipikus arcvonásokkal alkották meg: orruk, pajeszuk, lelógó hajtincsök segítségével könnyen felismerhetők. A *Bolond Istók* festményvariációján zsidó politikusok áramlanak be a magyar politikai elit közé, amit bírált az élclap. Árpádként Mezei Mórt láthatjuk, aki a zsidó vallás recepciója érdekében agitált, Mandel Pál szintén izraelita, szabadelvű képviselő volt, mint ahogyan Rosenberg Gyula és Falk Miksa is. Nem gyakori, hogy a festőre utaljanak a karikaturisták, így érdemes megemlíteni, hogy Árpád lovának a feje helyett Munkácsy arcvonásai sejlének fel.³¹ A *Bolond Istók* a korszakban többször hangsúlyozta félelmeit, ellenérzéseit az „új honfoglalók”-ként nevezett zsidósággal szemben, ekkor rendre térnyerésük politikai veszélyeire figyelmeztette olvasóit.³²

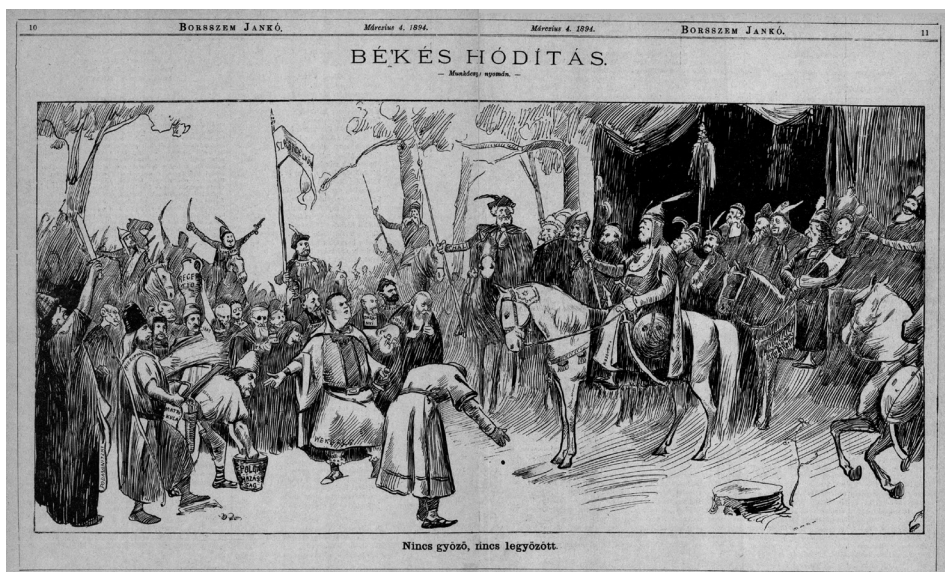
A *Borsszem Jankó* változatán az agg Kossuth Lajos (aki néhány héttel később elhunyt) tetszeleg Árpádként, mögötte ellenzéki-függetlenségi párti honatyák (Madarász József, Hoitsy Pál, Horváth Lajos és Eötvös Károly) tűnnek fel. A má-

³⁰ A *Honfoglalás* esetében érdemes kitérni a mű keletkezésének körülményeire és fogadtatására: 1895-ben írták ki a pályázatot az új Parlament belsejét díszítő freskók elkészítésére, illetve 1890-ben szerződést kötöttek Munkácsy Mihállyal, hogy négy éven belül alkosson meg egy olajfestményt *Árpád honfoglalása* címmel a képviselőház üléstermébe. Amikor elkészült, Munkácsy festményét nem fogadták egyöntetű lelkesedéssel sem Magyarországon, sem pedig külföldön (a festő Párizsban kiállította a képét), így néhány részletet átfestett rajta. A művet 1894. február 24-én tették fel a főrendiház falára a Nemzeti Múzeumban, ahol 1905-ig maradt, s évtizedeken át tartó hányattatás után került csak a Parlamentbe a mai helyére, a Munkácsy-terembe. CIEGER András, *Árpád a Parlamentben. Munkácsy Mihály esete a tudománnyal és a politikával = Uó, 1867 szimbolikus világa, Tanulmányok a kiegyezés koráról*, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018, 140–141, 144, 150–151, 157. Saját korában megjelent például *Vasárnapi Ujság*, 1894. március 11., 152–153.

³¹ *Bolond Istók*, 1894. március 4., 6–7, szignó nélkül. Mind Munkácsy, mind pedig a másik ismert Árpád-kép festője, Feszty Árpád is egy-egy alak (Feszty maga a honfoglaló vezér) helyére saját arcát festette, s képeiken a korszak ismert alakjai, országgyűlési képviselők is felbukkannak – ami ily módon kapcsolatot teremt a karikatúráváltozatokkal még akkor is, ha a gúnyképeken nem azonos személyek karikatúrái tűnnek fel, mint a festményeken szereplő alakok. KOVÁCS Ákos, *Két körkép*, Bp., Sík, 1997, 32.

³² Például *Bolond Istók*, 1882. június 25., 5.

sik oldalon a kormánypártiakat vehetjük számba (Hieronymi Károly belügyminiszter, Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter áll az első sorban), akik felajánlják a „hódító” ellenzékieknek az egyházpolitikai intézkedéseket. A második sorban felismerhető Jókai Mór, Tisza Lajos, a király személye körüli miniszter, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter és az idős Tisza Kálmán volt kormányfő.³³ A *Borsszem Jankó* – Munkácsyhoz hasonlóan – a honfoglalás békés kimenetelére helyezi a hangsúlyt, s szeretné, ha a már évtizedek óta vitatémát képező egyházpolitikai törvényeket végre elfogadná a Ház (2. ábra).

2. ábra. *Békés hódítás*, Márk Lajos karikatúrája
(*Borsszem Jankó*, 1894. március 4., 10–11.)

A *Kakas Márton* későbbi képén azt figyelhetjük meg, hogy a festmény alatt a honatyák imitálják a művön megörökített jelenetet, azaz a karikaturista nem magát a festményt módosította, hanem azt nagy vonalakban megrajzolta és az előtérbe helyezte az átalakított, leginkább egy színházi jelenetre hasonlító változatot.³⁴ Árpád helyét Edmund von Krieghammer báró közös hadügyminiszter vette át, azonban ez utóbbi csak egy falovat, egy gyermekjátékot kapott, amire a „nagyhatalmi állás” felirat került, de a szcenárió egyértelműen azt a véleményt sugallja, hogy ettől távol áll a Monarchia. Krieghammer mögött talán a közös külügyér, Agenor Gołuchowski pillantható meg. A gúnykép címe (*Ime: ez a kép*) Munkácsy egy másik alkotására (*Ecce homo*) is reflektál. Az Árpád előtt álló alakok közül

³³ *Borsszem Jankó*, 1894. március 4., 10–11.

³⁴ *Kakas Márton*, 1902. május 25., 5, Bér Dezső.

felismerhető Bolgár Ferenc képviselő és Münnich Aurél, a hadügyek előadója, némileg hátrébb Falk Miksa, aki külügyi előadóként újságjával együtt kapott helyet (mindannyian részt vettek a delegációk budapesti, 1902. májusi tárgyalásain, amire a képalírás is utal). A tárgyalások során Krieghammer kiemelkedően magas összeget igényelt a hadügyi kiadásokra, hadseregfejlesztésre, tüzérségi fejlesztésre.³⁵ Az opposíció élclapja nem értett egyet ezzel, ezt kifejezendő degradálta a Monarchia külpolitikai erejét. A hadügyminiszter hódítóként nevetségessé vált, követelései mégis rejthetnek veszélyeket magukban.

Sem a nem magyar nemzetiségi mozgalmak, sem pedig a külpolitikai történetek nem gyakori témái azoknak a karikatúráknak, amelyeket festmények ihlettek. Ritka eset az is, amikor kortárs kritikák köszönnek vissza egy, a festményhez kapcsolódó karikatúrisztikus alkotáson. A szlovákok tudatlanságán és magán a festményen gúnyolódik a *Bolond Istók*, amikor cirkuszi jelenetű alakítja a honfoglalás momentumát.³⁶ A Munkácsy *Honfoglalásával* szemben megfogalmazott bírálatok egyike az volt, hogy nem megfelelően domborította ki a magyar nemzeti karaktert, hősiességet, a másik a szlovákok ábrázolása, a békésnek idealizált szlovák–magyar kapcsolatok. Egyes kortárs vélemények szerint ez felbátoríthatta a magyarországi nem magyar nemzetiségi mozgalmakat arra, hogy még több jogot követeljenek maguknak, illetve a pánszláv mozgalmak kezébe is érveket adott: a magyarok csellel és nem harccal foglalták el országuk területét, ami szintén nem a magyar hősiességet tükrözte, és éles ellentétben állt a kortárs magyar önképpel.³⁷ A cirkuszi szcenáriók megrajzolása pedig a karikatúristák bevett degradáló eszköze volt a korszakban. A szöveg szerint ráadásul a szlovákok nem színvonalas műsort mutatnak be („kóklerkednek” és „ócska vasak”-at adnak el) Árpádnak és seregének. A honfoglalók cselére utal, hogy Árpád trójai falovon ülve gurul előre. A korszak tipikus sztereotip szlovákábrázolása (kerek fej, félhosszú haj, pisze orr, széles karimájú kalap, bocskor) csak részben figyelhető meg, ezt keverte a rajzoló ázsiai vonásokkal.

Érdeemes lehet kitérni arra is, hogy melyik ismert Árpád-ábrázolás nem szolgált karikatúrák előképeként. A millennium népszerű attrakciójáról, a Feszty-körképéről, amelyen szintén megjelent a honfoglaló vezér alakja is, csak Árpád nélküli jeleneteket választottak a rajzoló.³⁸

³⁵ [N. n.], *A moloch = Pesti Napló*, 1902. május 9., 1.

³⁶ *Bolond Istók*, 1894. március 4., 5, Márk Lajos. Az *Üstökös* is hasonlóképpen járt el: szlovákok szemlélik a kiállított festményt, amely leginkább gyermekrajzra emlékeztet, s csodálkoznak azon, hogy az egyik lónak két lába van, a másinak pedig annyi sem (Árpád lovának pedig hét–nyolc). Mindez alacsonynak ítéli a szlovákok szellemi képességeit, de a festményt sem feltétlenül dicséri. *Üstökös* 1894. március 4., 113, Jantyk Mátyás.

³⁷ CIEGER 2018, i. m. 153–155. (Közli a *Bolond Istók* két karikatúráját is.)

³⁸ A táltos áldozatát rajzolta újra Cserépy Károly Árpád (*Bolond Istók*, 1894. július 29., 7.), míg némileg korábban *A magyar szekerek bevonulása* című jelenet átalakított verziója látott napvilágot (*Borsszem Jankó*, 1894. május 27., 1, szignó nélkül).

Az elődök: Szent István, Hunyadi Mátyás és Mária Terézia

A honfoglalás utáni korszakokat ábrázoló festmények, amelyek uralkodóit a karikatúristák lecserélték, mindegyike pozitívan megítélt személyeket ábrázol, de történelmi tekintetben igen eltérő időszakokból választottak főszereplőket. Árpádhoz hasonlóan az első uralkodó, Szent István kicserélése is lehetőséget adott arra, hogy az ország vezetőjét jelenítsék meg az újragondolt kép segítségével. Ferenc József ritkán szerepelt a dualizmus kori karikatúrákon, egy ünnepi eseményt megörökítő festmény átalakított változatán mégis helyet kapott. Az élclapbeli rajz is ünnepi alkalomra készült, így a festmény és az újraalkotott kép tartalma könnyedén összekapcsolható. A *Borsszem Jankó Királyok napja* című patetikus képe 1910. augusztus 21-én jelent meg abból az alkalomból, hogy augusztus 18-án Ferenc József a nyolcvanadik születésnapját, illetve a szám publikálása előtti napon az ország Szent István napját ünnepelte (3. ábra).

A szignó nélküli kép alatt nem jelezték a szerkesztők, hogy az Benczúr Gyula *Vajk megkeresztelése* című munkája alapján készült, erre minden bizonnyal nem volt szükség: a *Borsszem Jankó* rajza évtizedekkel később látott napvilágot, mint a festmény, amely már ismert, kanonizálódott alkotás volt. Benczúr ezen művét (1875) számtalan helyen láthatták az olvasók, például az *Ország-Világ* vagy a *Vasárnapi Ujság* hasábjain, ráadásul az elemzett időszakban a képes hetilapokban is az augusztus 20-hoz közeli lapszámokban pillanthatták meg, így az ünnephez is köthető e festmény megjelenése.³⁹ Az élclapokbeli rajzok logikájának megfelelően azonban a rajzoló kicserélt két alakot, ezzel aktualizálta a képet: Szent István helyett Ferenc Józsefet, míg a Vajkot megkeresztelő Adalbert püspök helyett Szent Istvánt fedezhetjük fel. A *Borsszem Jankó* képe közelebbi perspektívát mutat, mint az eredeti alkotás, de törekedett arra az alkotó, hogy megtartsa a környezet jellemző vonásait és az előtérben térdelő alakot is. Mindkét keresztény uralkodó kezében országalma, s István mintegy megáldja Ferenc Józsefet. A kép nem hagy kétséget afelől, hogy a Habsburg-uralkodó személye már elfogadott, a két király érdemei, nagysága lehetővé teszi, hogy együtt szerepeljenek. Az osztrák–magyar kiegyezés megkötését követően a kalendáriumok és kormánypárti sajtótermékek törekedtek arra, hogy mind a közjogi egyezményt, mind pedig az uralkodót népszerűsítsék, s talán ez a *Borsszem Jankó*beli rajz is bizonyítja, hogy ezt sikerrel tették.⁴⁰

Szintén a *Borsszem Jankó*ban dolgozták át Koroknyai Ottó *Mátyás király Bécs előtt* (1895/96?) című festményét, amelynek középpontjában az uralkodó lovas alakja kapott helyet, amint a győztes csata után (1485) Bécs kulcsát átad-

³⁹ *Ország-Világ*, 1902. augusztus 24., 667; *Vasárnapi Ujság*, 1900. augusztus 12., 521.

⁴⁰ A pozitív Ferenc József-képről ld. LANDGRAF Ildikó, „*Király, pásztor és nyáj egy legyen!*”, *Az uralkodócsalád reprezentációja az 1867–1918 közötti magyar populáris olvasmányokban és hatásuk a szóbeli hagyományokra* = „*A királyhűség jól bevált útján...*”, *Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*, szerk. Glässer Norbert, Zima András, Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2016, 25–31.

3. ábra. Királyok napja
(Borsszem Jankó, 1910. augusztus 21., 1.)

ják neki az előkelőségek.⁴¹ A gúnyrajzon Hunyadi Mátyás helyére Fejérváry Géza báró honvédelmi miniszter került, mögötte a kormánypárttal 1899 decemberében fuzionált nemzeti pártbeli Apponyi Albert és Horánszky Nándor, a szabadelvű Szilágyi Dezső és Tisza Kálmán. A kulcsot Karl Lueger, Bécs főpolgármestere adja át Fejérvárynak, a háttérben pedig a Stephansdom épülete sejlik fel. A karikatúra arra utalhatott, hogy Fejérváry január 3-án utazott Bécsbe a delegációk hadügyi albizottságának ülésére.⁴² Ezzel egy időben felröppent a hír a sajtóban, hogy a király személye körüli miniszter, Széchényi Manó gróf betegeskedik, s őt pozíciójában Fejérváry fogja követni.⁴³ A képaláírás szerint Fejérváry feladata az, hogy – mint 1848-ban Alfred zu Windischgrätz – ő is rendet tegyen Bécsben.⁴⁴

Egy Mátyáshoz képest több száz évvel később regnáló uralkodónőt is kicséreltek az őt ábrázoló friss festmény karikatúrává változatán. Mária Terézia és a rendek pozitívan ábrázolt viszonya a századforduló belpolitikai viharai közepette reménykeltő üzenet hordozhatott, így talán nem véletlen, hogy a festő-karikaturista Faragó József e tematika felé (is) fordult. Faragó a *Kakas Márton* képaláírása szerint az új Országház⁴⁵ egyik freskója alapján készítette el karikatúráját, amelyen Mária Teréziának kínálják fel segítségüket a magyar rendek 1741-ben a pozsonyi rendi gyűlés alkalmával (a freskó az élclapokba szintén rajzoló Jantyik Mátyás munkája, 1901) „életüket és vérüket” ajánlva a királynőnek, aki így megerősödve vehetett részt az osztrák örökösödési háborúban. A képen azonban kortárs politikusokat ismerhetünk fel: Mária Teréziaként Széll Kálmán kormányfő szerepel, kezében a csecsemő Lukács Lajos pénzügyminiszter, akinek a ruhájára a „költségvetés” felirat került. Férfi politikusok nőként való ábrázolása egyébként sem ritka a korszakban, így ez a megjelenítési mód egyáltalán nem tért el a kortárs karikatúra-tradíciótól. A miniszterelnököt kormánypárti (Münnich Aurél és Podmaniczky

⁴¹ *Borsszem Jankó*, 1900. január 7., 8–9, szignó nélkül. A festmény reprodukcióját 1899-ben bocsájtották áruba, ez alkalomból közölt cikket róla (a képpel együtt) a *Vasárnapi Ujság*: [N. n.], *Mátyás király Bécs előtt = Vasárnapi Ujság*, 1899. december 17., 855.

⁴² [N. n.], *A miniszterelnök Bécsben = Pesti Napló*, 1900. január 4., 2.

⁴³ [N. n.], *Gróf Széchényi miniszter lemondása = Pesti Napló*, 1900. január 6., 2. A híresztelés alaptalan volt, a miniszterelnök Széll vette át a hivatalt 1900 márciusában.

⁴⁴ Ausztriát az osztrák-német–cseh ellentétek következtében évek óta húzódozó belpolitikai válság, a 14. § bevezetése, az egymást gyorsan váltó kabinetek, a belpolitikai bizonytalanság terhelte, amiről persze cikkeztek a budapesti sajtótermékek is ([N. n.], *Még egy kísérlet = Pesti Napló*, 1900. január 5., 1–2), de a karikatúrát konkrét bécsi eseményhez nem tudtuk kötni az osztrák sajtó segítségével sem. A bécsi sajtó bányásztrájkokról, munkásmegmozdulásokról tudósít, azonban ezek nem Bécsben történtek (például [N. n.], *Der Strike im Köflacher Reviere = Wiener Abendpost* (Beilage zur Wiener Zeitung), 1900. január 3., 3; [N. n.], *Inland = Wiener Zeitung*, 1900. január 4., 2).

⁴⁵ 1883-ban született törvény arról, hogy egy mindkét Ház befogadására alkalmas palota, egy új Országház fog épülni, és a tervpályázatot is kiírták ugyanekkor. A nyertesként Steindl Imre neogótikus épületet ábrázoló pályamunkáját hirdették ki. Több mint egy évtizeddel később, 1895-ben írták ki a pályázatot a Ház belsejét díszítő freskók elkészítésére, és 1902-ben vehették csak birtokba a honatyák az új Házat. CIEGER 2018, i. m. 140–141.

Frigyes báró) és ellenzéki (Apponyi és Bartha Miklós) képviselők is körülállják, s a karikatúra a költségvetés tárgyalásához kapcsolódik, ami 1902. január–májusban zajlott,⁴⁶ így az országházbeli freskó új, aktualizált értelmet nyert: Széll remélte, hogy az ellenzék és a kormánypárt egyaránt elfogadja az új büdzsét. Annak, hogy az opposzió ekkor nem indított obstrukciót a költségvetés tárgyalásakor, ugyanolyan jelentősége van, mint egykor a rendek felajánlásának – üzent a rajzoló. Faragó azonban nem pontosan utánozta a freskót, mivel az eredetin nem láthatunk csecsemőt a királynő karjában, míg számos illusztráción, amely a jelenetet megörökítette, megpillanthatjuk.⁴⁷

A kortársak: az uralkodópár megjelenítése eredetin vagy karikatúrán

Ferenc Józsefhez hasonlóan Erzsébet királyné sem szerepelt a korabeli karikatúrákon, de emelkedett hangulatú, alkalomhoz illő rajzok születtek hozzá kapcsolódóan.⁴⁸ Jeney Jenő két élclap számára is készített átértelmezett változatot Zichy Mihály *Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál* című festményről.⁴⁹ Zichy műve (1877) Deák ravatalát örökítette meg (1876), aki mellett Erzsébet áll, az élclapok rajzain – amelyek műfajukat tekintve nem karikatúrák – Erzsébet ravatalánál Hungária, a Magyarországot megszemélyesítő nőalak gyászol, mutatva a magyarság fájdalmát, hogy elveszítették a szeretett királynét, akit Genfben egy merénylő megsebesített, és 1898. szeptember 10-én elhunyt. A két rajz azonban nem teljesen egyforma: az *Üstökösben* közelebbről láthatjuk a ravatalt és a nőala-

⁴⁶ A hosszan elnyúló vitát ld. *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, II–VII, Bp., Athenaeum, 1902.

⁴⁷ *Kakas Márton*, 1902. március 9., 1. A freskó megjelent: *Vasárnapi Ujság*, 1902. január 12., 21. Metszetek Mária Teréziával és József főherceggel: POTT, J. Laslett, *Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen, A magyar rendek hódolata Mária Terézia előtt a pozsonyi országgyűlésen 1741. szeptember 11-én*, Könyomat, [h. n.], (1850 körül), ny. n. Hasslwander, Josef (1812–1878) rajza nyomán Norden, H. Csecsemővel („mandátum”) a karján Bánffy Dezső is látható Mária Teréziaként egy korábbi képen (*Kakas Márton*, 1896. június 28., 8–9.) az országgyűlés feloszlása és az 1896. évi voksolások előtt.

⁴⁸ Mindezt magyarázza, hogy már az 1848. évi 18. tc. alapján súlyos büntetéssel számolható az, aki felségsértést, vagy aki az uralkodóház tagjai ellen sértést követ el.

⁴⁹ *Bolond Istók*, 1898. szeptember 18., 3; *Üstökös*, 1898. szeptember 18., 6–7. A kép a korban jól ismert volt: nagyszámú metszet készült róla, amelyek közül a királyné által dedikáltakat politikusoknak, uralkodóknak juttatta el Zichy, a többi pedig széles körben terjesztette. A festményt Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelte meg, és az uralkodóház is támogatta a koncepciót, Erzsébet pedig nagyban segítette Zichy munkáját. A művet „a kiegyezés vizuális reprezentációjának szokás tekinteni: a nemzet és az uralkodócsalád szövetségének megerősítését kifejező alkotásnak, amelyben Erzsébet mint a nemzet kijelölt védangyala jelenik meg”. CIEGER András, *Deák Ferenc írásban és képen, Miként ábrázolható a kiegyezés? = 1867 szimbolikus világa, Tanulmányok a kiegyezés koráról*, szerk. Uő, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018, 122.

kokat, illetve hiányzik a Hazát megtestesítő nőalak, valamint a szárnyas Génusz, aki az eredeti csillagkoszorút tart Erzsébet feje fölé. A közelebbi nézőpont érdekében Jeney elvett a kompozícióból: kevesebb lépcső látszódik, valamint lehagyta a gyertyatartók alját. A *Bolond Istókban* – annak ellenére, hogy Hungária is Magyarországot testesítette meg – megpillanthatjuk a Hazát és a Génuszt is, az alakok kisebbek, mert messzebről szemlélhetjük őket.

Szintén csak az eredeti festményen szerepel a királyi pár, a karikatúraváltozaton őket cserélte ki az alkotó – mint ahogy Erzsébet helyett is Hungária gyászol – Benczúr egy későbbi képének átalakított verzióján. Benczúr ünnepi képén az országgyűlés két házának tagjait prezentálja jól felismerhetően, amint kifejezik hódolatukat az uralkodópár előtt (*Millenniumi hódolat*, 1909).⁵⁰ Egyszerre két lapban is megjelent a kép átalakítva. A *Kakas Márton*én magát Benczúrt ünneplik például a fővárosi sajtó képviselői, akik jóval kevesebben bukkannak fel a karikatúraváltozaton babérkoszorúkat szorongatva, mint ahány alak az eredeti szerepel.⁵¹ Ráadásul kevésbé jól felismerhetők, mint Benczúr képén a politikusok, amire az alkotó nagy hangsúlyt fektetett⁵² (a művész jobbján talán a kormányt képviselő államtitkár, Molnár Viktor áll, középen, ahol az eredeti Szilágyi Dezső fejezi ki a hódolatot, itt Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke).⁵³ Az *Üstökös* képén Apponyi Albert érdemelte ki az ünneplést: a festmény átalakított verziója a zsidók örömet és tiszteletét fejezi ki. Ez utóbbi esetben a képalírás az apropót is elárulja: „A zsidók hódolása – gróf Apponyi előtt a zsidó gymnasium engedélyezése alkalmából.”⁵⁴ Benczúr festményének átalakításai is – az eredeti témának megfelelően – hódolatot fejeztek ki.

Máskor – immár karikatúrisztikus alkotásokon – azt az eljárást választották a rajzoló, hogy Ferenc József arcvonásai nem láthatók, helyette egy kétfejű sas – a birodalmi szimbólum – tűnik fel uralkodói pompában, emberi testen. Ezek a képek azonban már teljesen más hangulatúak, egyáltalán nem ünnepélyesek,

⁵⁰ A monumentális képet 1908-ban fejezte be az alkotó, a nagyközönség 1909-ben, a tavaszi tárlaton csodálhatta meg. *Vasárnapi Ujság*, 1909. április 11., 287. A festmény 1945-ben elpusztult, ma már csak vázlata ismert. *Benczúr*, összeáll., bev. Bellák Gábor, Bp., Corvina, 2001, 14. Telepy Katalin tudomása szerint 1944-ben égett el a festmény. TELEPY Katalin, *Ünnepi pillanat az örökkévalóságnak? 80 éve készült Benczúr képe: a Millenniumi hódolat = Szabolcs-Szatmári Szemle*, 22(1987), 4, 483.

⁵¹ A festmény komoly sajtóvisszhangra talált: „Országos szenzációt kelt Benczúr Gyula nagy festménye, a »Millenniumi hódolat« a műcsarnok tavaszi tárlatán. A lapok hasábos tudósításokat írnak róla”. [N. n.], *Képzőművészet = Pesti Hírlap*, 1909. április 10., 7. Benczúr sikerét ünnepelte a szakma, s ezt úgy fejezték ki, hogy babérkoszorút helyeztek el a Műcsarnokban kiállított festmény elé. [N. n.], *Hódolat Benczurnak = Pesti Hírlap*, 1909. április 8., 8.

⁵² *Kakas Márton*, 1909. április 18., 3., Éder Gyula.

⁵³ A különböző társaságok, szervezetek nevében hódolatukat kifejezők listáját közölte: [N. n.], *Képzőművészet = Pesti Hírlap*, 1909. április 13., 5.

⁵⁴ *Üstökös*, 1909. április 18., 3., Gáspár Antal. A pesti izraelita hitközség kérelmét egy gimnázium felállítására Apponyi valóban jóváhagyta: [N. n.], *A pesti izraelita hitközség közgyűlése = Pesti Hírlap*, 1909. április 6., 13.

másféle üzenetet közvetítenek. Hegedűs László *Rabiga* című festménye (1903)⁵⁵ átalakítására Faragó József vállalkozott a *Kakas Márton* lapjain.⁵⁶ A festményen emberek egy despotát húznak, az udvari bolond pedig egy kapcsos könyvet és egy ostort tart a kezében. Az ellenzéki *Kakas Márton* képén Tisza István áll közvetlenül a despota előtt, akit a kétfejű sas személyesít meg. Mellette Deák Ferenc vonásai sejlének fel, Széll Kálmán kormányfő pedig az udvari bolond, kezében a jelszavával díszített kötetel („jog, törvény, igazság”) és ostorral. Széll mellett ifjabb Andrassy Gyula halad, s felbukkan még a szabadelvű Münnich Aurél, a honvédelmi ügyek előadója és a honvédelmi miniszter, Fejérváry Géza báró a kocsit húzó, kimerült férfi és – a kezében csecsemőt tartó – nő mögött. A kocsit mozgó alakokat nem változtatta át a karikaturista, hűen követi a festmény elemeit, amelyen a pár az emberiséget testesíti meg, a torzképen pedig a magyarságot szimbolizálhatja. A gúnyrajz címe (*A Gotterhalte*) sem mellékes, megjelöli azt az eseményt, aminek következtében a komoly kritikát tartalmazó karikatúra született. 1903. április elején robbant be a fővárosi sajtóba a hír, hogy a pécsi hadapródiskolában a vasárnapi istentiszteleteken az egyik héten a császári ház himnuszát, a *Gott erhaltét* éneklék (a másikon Hoffer Károly pécsi zeneszerző királyhymnuszát), s a március 15-i vasárnapra is ez a himnusz jutott, azonban ennek éneklését többen megtagadták.⁵⁷ Az iskolában vizsgálatot rendeltek el, s öt főt elbocsájtottak azzal az indoklással, hogy „politikailag izgatnak”.⁵⁸ Az ügy gyorsan és többször a képviselőház elé került, ahol a honvédelmi miniszter interpellációkra adott válaszát megzavarta az ellenzék, heves beszédekben törtek ki, miközben Fejérváry azt bizonygatta, hogy a „királyhymnusz” milyen szép zene, milyen jól sikerült a magyar fordítása.⁵⁹ Az élclap azt üzenté, hogy Ferenc József despotaként viselkedik, a magyar függetlenségi törekvéseket elnyomja, a nemzet büszkeségét megalázza, s ehhez magyar politikusok is asz-szisztálnak (4. ábra).

Hasonló, az uralkodóhoz kapcsolt szimbolikát még találhatunk a korpuszban, ahol Fejérváry is újra felbukkan. Zichy Mihály, aki a korszakban népszerű illusztrátor is, Petőfi Sándor *A hóhér és a király* című verséhez készült rajzát (1889-es kiadás) az *Üstökösben* alkotta újra Pál Hugó, s a vers két részletét is szerepeltették

⁵⁵ Megjelenés: *Vasárnapi Ujság*, 1903. április 5., 216.; *Ország-Világ*, 1903. április 12., 291.

⁵⁶ *Kakas Márton*, 1903. április 26., 8–9.

⁵⁷ A *Gott erhalté*hez tapadó jelentéstartalmakról ld. NAGY Ildikó, *Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte, Birodalmi és nemzeti szimbólumok az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon = Aetas*, 32(2017), 4, 46–49.

⁵⁸ [N. n.], *A Gotterhalte a pécsi honvéd-akadémiában = Pesti Napló*, 1903. április 6., 3; [N. n.], *A képviselőház ülése = Pesti Napló*, 1903. április 17., 4. A sajtóértesülésekkel szemben két diákot tanácsoltak el, egy fő pedig önként távozott. NAGY 2017, i. m. 48.

⁵⁹ [N. n.], *A „Gotterhalte” = Pesti Napló*, 1903. április 17., 3. Elhúzódó probléma volt, hogy nem született Magyarországon egy olyan, a királyt dicsérő himnusz (például Jókai Mór is próbálkozott ezzel), amely felválthatta volna a *Gott erhaltét*. CIEGER András, *1867 szimbolikus világa, A dualista állam önreprezentációja a magyarországi nyilvánosságban = CIEGER szerk.*, i. m. 103.

4a. ábra. HEGEDŰS László, *Rabiga*
(Ország-Világ, 1903. április 12., 291)

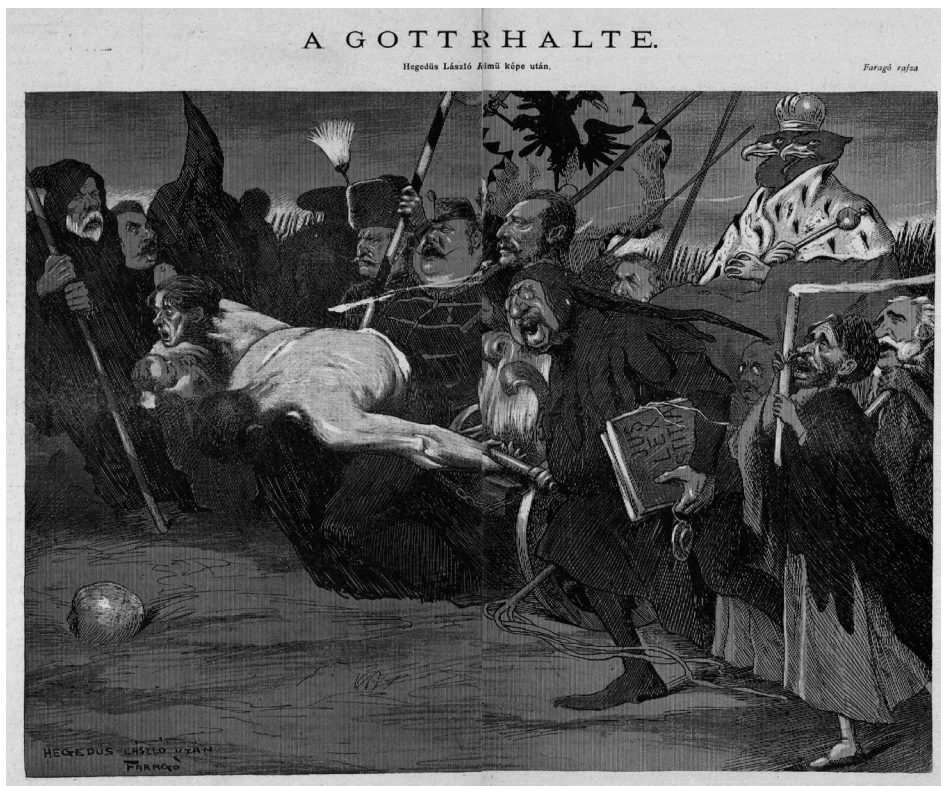
a gúnykép alatt.⁶⁰ A trónon nem Ferenc József ül, hanem ismét egy emberi test kétfejű sasos fejjel, mellette a hóhér helyén Fejérváry Géza báró miniszterelnök áll, s kardján az „Absolutizmus” felirat olvasható. Halottként a „törvény” és a „jog” tűnik fel. Az uralkodó a Fejérváry-kormány kinevezése miatt kialakult belpolitikai válság következtében 1905-ben rendre elnapolta az országgyűlés összehívását. Erre utalhat az abszolútizmus említése, de már a kormány kinevezése is kivívta az opposíció ellenszenvét. Érzékelhető, hogy az uralkodót bíráló képek az ellenzéki lapokban kaptak teret, ügyelve azonban arra, hogy a felségsértés ne legyen megfogalmazható velük szemben.

Trónörökös karikatúrán

A vezérekről, uralkodókról szóló festményvariációkat követően végül vegyük számba a trónörökösöket karikatúrán ábrázoló képeket. Könnyű dolgunk van: ritka, hogy a trón várományosa ilyen típusú gúnyképen szerepeljen: csak Éder *Kakas Márton*-beli rajzán bukkan fel,⁶¹ aki Munkácsy *Petőfi, a vándorszínész*

⁶⁰ *Üstökös*, 1905. november 30., 3.

⁶¹ *Kakas Márton*, 1909. április 4., 5.

4b. ábra. A Gotterhalte, Faragó József karikatúrája
(Kakas Márton, 1903. április 26., 8–9.)

című képét gondolta újra. I. Péter szerb király elsőszülött fia, György lemondott trónöröklési jogáról 1909 tavaszán. Ezt örökítette meg a karikaturista: György vándorként búcsúzik szüleitől. A festményen Petőfi Sándor köszön el szüleitől és útnak indul.⁶² A képet és a karikatúrát összeköti, hogy a közhiedelem szerint Petőfi családja apai ágon szerb származású volt.⁶³ Kiemelésre érdemes, hogy külpolitikai kérdések tematizálására hazai festők művein keresztül ez az egyetlen példa a korpuszban.

⁶² 1907-ben publikálták a képet: *Petőfi Album*, A „Pesti Napló” kiadása, 1907, festmény: a 36–37. oldalak között.

⁶³ Petőfi életrajzírója is kitér erre az elterjedt, téves elgondolásra: FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, 1, Bp., Franklin, 1896, 5. Ezúton köszönöm Szalisznyó Lilla baráti segítségét, aki az irodalomtörténeti munkák világában megkönnyítette a tájékozódásomat.

Összegzés

A tanulmány bemutatja, hogy a vizsgált időszakban újra meg újra feltűnő eljárás volt, hogy a karikaturisták egy-egy hazai alkotó festményét átalakították. Történelmi festményekre és életképekre is esett a rajzolók választása – akik sokszor szintén festőként is dolgoztak. Az újragondolt, politikusokat felvonultató, élc-lapokbeli művek ritkán készültek azzal a céllal, hogy az eredeti festményt bírálják, kifigurázzák, a gúny céltáblájára a magyarországi politikai elit és – ritkábban – az uralkodó került. Számos alkalommal összekapcsolódott az eredeti mű és a karikatúra témája, de szoros tematikai kapcsolatot nem mindig fedezhettünk fel.

Megfigyelhetjük, hogy az átalakított festmények mindegyike a 19. század második felében született, egy részüket frissen mutatták be, a közönség megtekinthette azokat a kiállításokon, illetve a képes hetilapokban. A karikatúraként többször átdolgozott művek a gúnyrajz megjelenésének idejében általában már jól ismert, kanonizálódott alkotások (például: *Vajk megkeresztelése*). Ezeknél nem volt szükséges képaláírással jelezni, hogy milyen festményt alakított át a karikaturista, míg az újabb alkotásoknál ezt rendre megtették, így is népszerűsítve a tárlatok egy-egy művét.

Ha számba vesszük a karikatúrák készítőit, felsejlenek előttünk az élc-lapok rajzolói és a festők közötti átfedések, az, hogy megélhetése biztosítása érdekében több ismert festő rajzolt az élc-lapoknak. A karikatúrák egy része – elsősorban a 19. században – szignó nélkül jelent meg. Később azonban a legtöbb festményt átalakító torzrajzot Jeney Jenő és Faragó József készítette, de többször látott napvilágot Bér Dezső és Homicskó Atanáz ilyen jellegű alkotása is. Ez visszahatott az élc-lapokbeli tartalmakra, formákra: a tömegkultúra e népszerű, elterjedt termékének lapjaira kerülhetett a magaskultúra egy része – populáris festmények, befutott alkotók új képei és feltörekvő festők művei, amelyeket így még ismertebbé tudtak tenni, hozzájárulva ezzel kanonizációjukhoz. Ezeket a karikatúrákat hatásos, figyelemfelkeltő eszközként értékelték a szerkesztők: gyakran kerültek címlapra vagy pedig belíven kétoldalas rajzként közölték őket, ráadásul az ellenzéki és kormánypárti élc-lapok egyaránt használták ezt az eljárást.

Tanulmányomban azt a célt tűztem ki, hogy a különböző uralkodókhöz és a honfoglaló vezérhez kapcsolódó festményekről készült átalakított változatokat bemutassam, azonban a magyar művészek munkáinak metamorfózisai az élc-lapok hasábjain nem merül ki ennyiben. Munkácsy s több és más festők alkotásai, más tematikákhoz kapcsolódóan (például: egyházügyek, bíráskodás) is szép számban előfordultak. Ezek, valamint a külföldi művészek festményeiről készült karikatúraváltozatok elemzése további dolgozatok tárgyát képezi.

Tamás, Ágnes

**The metamorphoses of Árpád and the monarchs
Painting-caricatures of Hungarian artists on the pages of comic
papers (1890–1910)**

This study explores a particular interface between fine art and mass culture: how cartoonists reimagined a well-known or lesser-known painting or illustration. I analyse political cartoons based on these reworkings in four selected Budapest comic papers (*Bolond Istók*, *Borsszem Jankó*, *Kakas Márton* and *Űstökös*) between 1890 and 1910. In the present study, I analyse only those drawings whose originals feature the leader Árpád or a ruler as the protagonist and relate the paintings to their actions. The caricaturists replaced them with political figures, thus updating the message of the paintings.

First I will present the actualised metamorphoses of Árpád, then the transformations of the rulers of later periods, followed by the reimagined representations of the contemporaries, Franz Joseph and Elisabeth. I close the analysis with an example from abroad.

Keywords: caricatures, rethought paintings, Hungarian Conquest, Mihály Munkácsy, Franz Joseph and Elisabeth.